

Corneliu Șenchea

Cavalerism, pasiune, fanatism

*O istorie politică și culturală a Franței
secolului al XVI-lea*

E I K O N

București, 2015

Cuprins

De la regele-cavaler... la regele-gentilom <i>Când „furia franceză” își dă mâna cu amorul</i>	9
De la războaiele de cucerire... la războiul civil <i>„Campionii” și victimele fanatismului</i>	103
De la noaptea nunții reginei Margot... la Noaptea Sfântului Bartolomeu <i>O răfuială politică în decor nupțial</i>	147
Henric al III-lea - un rege bun într-un secol rău? <i>O domnie „sub vremi”</i>	173
Bussy d'Amboise - „mignonul lui Venus și favoritul lui Marte” <i>Destinul meteoric al unui duelist</i>	195
Moartea ducelui de Guise <i>O sentință regală... pentru un rege fără coroană</i>	219
Duelul Curților și „Războiul îndrăgostiților” <i>Un episod galant al războaielor religioase franceze</i>	237
Să iubești o regină și apoi... să mori <i>Despre lipsa de măsură în dragoste în secolul al XVI-lea</i>	249
Un regat... de câștigat <i>Dublul război al lui Henric al IV-lea</i>	265
Henric al IV-lea și celebrele sale iubiri <i>Un suveran între Marte și Eros</i>	297

Italieni iluștri la Curtea Franței

Adierea vântului Renașterii..... 315

Viața (d)e vis

Curtea ultimilor Valois sub vraja muzicii, a poeziei și a filosofiei..... 371

DE LA REGELE-CAVALER... LA REGELE-GENTILOM

Când „furia franceză” își dă mâna cu amorul

Istoria Franței primei jumătăți a secolului al XVI-lea este marcată de figura strălucitoare a Dianei de Poitiers. Viața ei se intersectează cu istoria primilor doi regi care au asigurat statului independența și integritatea în plan teritorial, în pofida spiritelor galante înclinate spre aventura războinică, reflex al unui cavalerism târziu, chiar desuet. În tiparele acestuia, ducesa de Valentinois (cum a reținut-o istoria pe Diane) s-a încadrat perfect, jucând rolul doamnei care oferă campionului turnirelor premiul mult-râvnit. Cei doi suverani sunt Francisc I, regele-cavaler și fiul său, Henric al II-lea, regele-gentilom (cum l-a supranumit istoricul Georges Bordonove). Evocând figura Dianei de Poitiers (în traiectoria căreia câștigarea și păstrarea favorurilor regale a atins rangul de artă), nu putem să nu remarcăm abilitatea acesteia de a se mișca în mijlocul unei Curți în care capcanele pândeau la fel de perfid ca și ispitele. Viața ei a fost marcată de două rivalități surde, fără prea multe episoade tragice sau spectaculoase (cu ducesa d'Étampes, favorita regelui Francisc și cu regina Caterina de' Medici), cărora ea le-a supraviețuit cu o remarcabilă finețe. Ea a asigurat tranziția între cele două jumătăți ale secolului. Catolică înfocată, se pare că l-a influențat negativ pe Henric al II-lea în direcția unei politici a intoleranței religioase, anunțând viitoarele războaie confesionale și trecerea Franței de la statutul de arbitru în politica europeană... la cel de țară răvășită de război civil, sângărând sub plaga deschisă a fanatismului religios, și de stat vulnerabil în fața ambițiilor Spaniei

lui Filip al II-lea. Înainte și în același timp cu evocarea destinului ei, ne vom opri și asupra destinului celor doi regi (tată și fiu) care au însoțit-o pe parcursul carierei sale de favorită și iubită de suveran și care au tronat asupra unei Franțe a Renașterii (operă statală și culturală care le aparține fără dubii).

*
* *
*

Domnia lui Francisc I a însemnat pentru Franța o epocă de deschidere în plan cultural, prin valoroasele achiziții ale regalității franceze în materie de minți luminate, din Italia răvășită de războaie. Artiști plastici ca Benvenuto Cellini, Giulio Romano, Primaticcio sau Andrea del Sarto, un savant ca Leonardo da Vinci au îmbogățit Curtea regelui, în egală măsură cu stimularea talentelor autohtone în materie de poezie. La o primă privire, Curtea regelui nu făcea impresia unei case militare. Poetii și erudiții îl înconjurau cu stimă, elita culturală a Franței se grupase în jurul său, iar unii dintre reprezentanții acesteia primiseră funcții oficiale la Curte: Guillaume du Bellay devenise gentilom de cameră al regelui, iar poetul Clément Marot lector al suveranului. Să nu-l uităm pe François Rabelais, medicul scriitor care și-a pus o amprentă decisivă asupra acestei prime jumătăți a secolului. Aceasta era însă doar una dintre cele două fețe ale Curții celui care avea să devină al doilea rege-cavaler după predecesorul său Ludovic al XII-lea. De cealaltă parte, militarii de felul unor La Palice, Chabot de Brion, Pierre Terrail, senior de Bayard, mareșalii de Lautrec și Lescun, Anne de Montmorency și... conetabilul Franței, Charles de Montpensier, duce de Bourbon, îl susțineau pe rege în politica expansionistă în care chestiunea succesiunii ducatului Milanului departe de a reprezenta un țel de natură economică... ilustra „o ambiție dinastică” (Pierre Chaunu) pe care François d’Angoulême o moștenise de la predecesorul său, Ludovic al XII-lea. Contestând drepturile ducelui Lodovico Sforza (Il Moro), în baza înruderii cu fosta casă domnitoare milaneză Visconti (din care făcea parte bunica sa),

Ludovic al XII-lea declanșase un șir de războaie denumite sugestiv de Nicolae Iorga „reacțiunea cavaleriească”. Primii ani ai secolului al XVI-lea fuseseră într-adevăr anii reînvierii spiritului cavaleresc, adormit parcă sub domnia lui Ludovic al XI-lea, „regele păianjen” și „regele burgheziei”. Este interesant de observat faptul că acest spirit, revigorat odată cu apariția, în 1508, a cărții spaniolului Garcia Rodriguez de Montalvo *Amadis de Gaula* (devenită una dintre cele mai citite cărți ale secolului), se zbate să supraviețuiască, întreținut de suverani ca Francisc I, Henric al II-lea și însuși Henric al IV-lea. În ciuda susținerii ideologice și faptice a acestor regi, modele de eroism personal și de campioni ai turnirelor, spiritul acesta moare o dată cu secolul și începutul celui următor... deces anunțat de celălalt roman al altui mare spaniol, Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*... care nu este altceva decât parodia sa... descrisă în nuanțe triste, însă așa cum trist era și rezultatul acestui deces: îngroparea unor valori care coloraseră istoria întunecată a Evului Mediu, în aspirația omului către o viață virtuoasă.

Acest cavalerism dominase cu încărcătura lui emoțională „războaiele italiene” ale primilor ani ai secolului al XVI-lea, iar port-stindarul său nu fusese altul decât Pierre Terrail, senior de Bayard, pe care istoricul Jean Jacquart l-a evocat într-o documentată biografie. Supranumit „cavalerul fără frică și prihană”, și-a respectat adversarii, și a fost respectat de aceștia, chiar în pragul morții sale eroice. Se poate spune că secolul al XVI-lea francez se deschide cu faptele eroice ale acestuia, care, deși înscrise într-un război nedrept, de cucerire (a Italiei), reeditează într-un fel destinul lui Roland, prototipul cavalerului sau mai degrabă al vasalului credincios suveranului său.

Așa cum subliniază Jean Jacquart, Bayard este un personaj anacronic, afirmându-se într-o epocă în care spiritul cavaleresc agoniza, într-o epocă în care arma albă era surclasată de arma de foc (inovație „bestială” denunțată de Ludovico Ariosto în poemul său *Orlando Furioso*). Dar acest anacronism eroic supraviețuiește pe tot parcursul acestui secol încărcat de pasiune,

chiar dacă va fi eclipsat de fanatismul religios. De la Francisc I până la Henric al IV-lea, Bayard a fost pentru suveranii francezi un model real, constant, în timp ce Amadis va fi modelul livresc.

Atât de răsunătoare erau virtuțile acestui Bayard, încât un căpitan spaniol pe nume Alonso de Sotomayor a avut prilejul de a le proba pe propria piele. El a primit provocarea la duel a lui Bayard, asupra motivelor căreia ne vom opri și noi preț de câteva rânduri. Provocări de felul acesteia erau frecvente în Evul Mediu, fără a rezolva un conflict și fără a-i pune capăt decât temporar. Potrivit cronicarului Brantôme, Bayard, suferind se pare în urma unei răceli, chinuit de febră, nu s-a eschivat. S-a prezentat la întâlnirea de onoare și duelul a avut loc pedestru, dar în armură completă, așa cum încă cereau regulile cavale-rești. „Afacerea” debutase în timpul verii anului 1502, cu ocazia întâlnirii întâmplătoare dintre o trupă franceză condusă de Bayard și alta spaniolă condusă de Sotomayor, pe drumul dintre Andria și Barletta, întâlnire în cadrul căreia, după o înverșunată încrucișare de spade, calul spaniolului s-a prăbușit epuizat, iar acest eveniment a pus capăt înfruntării, prin predarea onorabilă a lui don Alonso, împreună cu ultimii săi companioni de arme (Jean Jacquart, *Bayard*).

Spaniolul s-a bucurat de un regim de captivitate onorabil, ba chiar privilegiat, în fortăreața de la Minervino, al cărei guvernator era Bayard. Sub cuvânt de onoare, a fost lăsat să se plimbe în voie în incinta cetății, dar, profitând de acest regim și de complicitatea unui mercenar albanez, care i-a furnizat un cal, a fugit, întorcându-se în tabăra spaniolă. Evadarea lui, împotriva cuvântului de onoare dat, trebuia justificată. În aceste împrejurări, Sotomayor a recurs la o minciună, plângându-se spaniolilor săi că nu beneficiase de un tratament onorabil, așa cum se cuvenea unui gentilom. Cuvintele acestea, o dată ajunse la Minervino, au iscat cum era și firesc protestele lui Bayard, care nu a găsit alt mijloc de a răspunde acuzațiilor lui Sotomayor decât provocarea la duel (Jean Jacquart, *Bayard*). Era în joc reputația sa. Spaniolul a primit provocarea, iar cei doi adversari și-au ales și martorii: don

Diego de Quinones și Francisco d'Altemeza urmau a-l asista pe Sotomayor, iar La Palice și Bellabre pe Bayard. Obiceiul acesta de a fi asistat de secunzi și de terți va face carieră în istoria duelului, în secolul al XVI-lea, așa cum vom vedea. Ba mai mult, francezii vor schimba regulile: martorii se vor bate la rândul lor, sporind numărul victimelor acestui flagel, care va necesita în secolul al XVII-lea o politică de stat prohibitivă, prin mijlocirea edictelor de interzicere, pentru a stopa moartea violentă a unui număr atât de mare de gentilomi. Bayard, alături de alte nume cu care ne vom mai întâlni, ca Jarnac, La Châtaigneraie, Bussy d'Amboise, Entraguet, Quéhus și chiar ce doi regi Francisc I și Henric al II-lea poartă responsabilitatea legitimării acestui sport sângeros articulat pe conservarea și apărarea cu orice preț a onoarei.

Așa cum subliniază Jean Jacquart, prestigiul lui Bayard în rândul compatrioților săi era atât de mare, încât el a fost acompaniat pe 1 februarie 1503 (data desfășurării duelului), de întreaga floare a nobilimii franceze. *Le Loyal Serviteur*, cronicarul faptelor lui Bayard, nu uită să îi menționeze: François d'Urfé, sieur d'Orose, François de Bearn, baron de Miossens, Adrien de Brimeu, sieur d'Humbercourt și baronul de Fontrailles. Istoricul Jean Jacquart ne-a lăsat o descriere amănunțită a episoadelor acestei înfruntări antologice, fără a uita să sublinieze disproporția de forțe: masivitatea trupească a spaniolului și suplețea lui Bayard, dezavantajat însă de febra care îl chinuia.

În ciuda suferinței fizice, francezul și-a surclasat adversarul. Dibăcia lui Bayard se verifică o dată mai mult cu prilejul acestui duel. Cavalerul se pricepea să găsească acele deschideri prin armura adversarului, pentru a-i da o lovitură mortală. Acoperit de răni, Sotomayor putea să beneficieze de grația adversarului său, care îl implora, în timp ce se apăra, să se recunoască învins. Rugămintele zadarnice! Deși unul dintre martorii spaniolului recunoștea înfrângerea compatriotului său, Sotomayor se încăpățâna să-și lase trupul acolo, luptând cu pumnalul după ce scăpase spada. Această încăpățânare de a continua cu orice preț lupta nu i-a dat de ales francezului. Străpuns în piept de

spada lui Bayard, rănit grav la față și la gât, prin orificiile vizierii coifului, se prăbuși, împreună cu adversarul său, în timp ce francezul încă îi mai striga să se predea în schimbul cruțării vieții (Bernard Quilliet, *Louis XII*). În cele din urmă, martorul lui Sotomayor i-a strigat francezului: „*Destul, seniore Bayard, pentru onoarea Spaniei!*”, adăugând cererii sale cuvântul „*milă*”. Duelul se încheiase. „*Prea târziu pentru Sotomayor*”, ține să sublinieze Jean Jacquot.

Potrivit cutumelor, Bayard a transportat trupul neînsuflețit al adversarului în afara câmpului de luptă, mulțumindu-i solemn lui Dumnezeu pentru victoria sa și pentru că astfel îi redase onoarea pătată de insultele lui Sotomayor. Nu trebuie să ne mire faptul că exemplul lui Sotomayor de a continua până la ultima suflare lupta va găsi ecou, așa cum vom vedea, în inima lui La Châtaigneraie, campionul lui Henric al II-lea și al Diane de Poitiers, sau în inima favoritului regelui Henric al III-lea, Quélus. Dacă norocul i-a fost potrivnic duelistului, el nu poate supraviețui înfrângerii. Acolo unde și-a lăsat gloria și mândria, trebuie să-și lase și trupul... pentru a-și putea păstra nealterată onoarea. Pe parcursul secolului al XVI-lea, duelul va găsi destui apologeți, iar Brantôme va prezenta, în al său *Discurs asupra duelului*, disputa Bayard-Sotomayor ca pe o pildă, ca pe un exemplu de virtute cavalierească.

Nu putem să nu evocăm succint destinul emblematic al lui Pierre Terrail, „cavalerul fără de frică și prihană”, deoarece toate faptele sale probează acest cognomen care i-a fost atribuit. Ludovic al XII-lea, predecesorul lui Francisc I, a avut de unde să-și culeagă modelul. La câteva luni după duelul cu Sotomayor, în decembrie 1503, Bayard a rămas în istorie pentru apărarea eroică, de unul singur, a capătului de pod peste râul Garigliano, acoperind retragerea francezilor în fața generalului spaniol al lui Ferdinand Catolicul, Gonzalvo de Cordoba. Se spunea că înfruntase singur, călare, 200 (!) de soldați spanioli, și că, după ce i-a fost ucis calul, a continuat să-i combată cu spada pe inamici, până la regruparea camarazilor, astfel încât retragerea a putut

fi săvârșită în ordine. Rănit apoi în bătălia de la Brescia, se va întoarce pe câmpul de luptă pentru a participa în 1512 la marea victorie franceză de la Ravenna, asupra aceluiași trupe spaniole conduse de generali iluștri ca Ramon de Cardona, marchizul de Pescara și Juan de Carvajal, victorie obținută în ciuda morții eroice a comandantului francez, Gaston de Foix.

Nu trebuie să ne mire faptul că, după ce salvase Franța de o invazie a armatei lui Carol Quintul, condusă de contele von Nassau și de cavalerul Franz von Sickingen, primise, în anul 1524, în timp ce agoniza rănit mortal de o arcebuza la Romagnano Sesia, omagiile comandantului trupelor spaniole în persoană... Francesco Ferdinando d'Avalos, marchiz de Pescara, soțul mării poete Vittoria Colonna, prietena lui Michelangelo. Să nu uităm că, la asediul Ferrarei de către trupele papei Iulius al II-lea, pontiful și-a datorat scăparea doar refuzului lui Bayard de a-l lua prizonier.

Respectat în egală măsură, pentru virtuțile lui, atât de camarazii de arme cât și de inamici!

Acesta era Bayard, omul care, pe câmpul de luptă de la Marignano, avusese privilegiul de a-l învesti cavaler pe Francisc I, la cererea expresă a regelui, îngenunchiat în fața supusului său căruia îi datora viața. În lupta împotriva mercenarilor elvețieni conduși de Mathias Schinner, cardinal de Sion, care îl slujeau pe ducele de Milano, Massimiliano Sforza, Bayard îl salvase pe regele său din încercuire, după ce, într-o altă ambuscadă, îl luase prizonier pe Prospero Colonna, comandantul trupelor papale și ale ducatului de Milano, iar mai târziu al celor hispano-imperiale. Zadarnic încercase Bayard să se sustragă acestui ritual, pretextând că monarhul, devenit stăpân sau domn în ziua ungerii sau consacrării ca rege al Franței, era „cavaler prin natură”, fără mijocirea unei ceremonii de investire (Jean Jacquart, *Bayard*). Dar Francisc ținea cu orice preț să se comporte, cel puțin în afara spațiului Curții, ca un simplu paladin, ca un egal față de companiile lui de arme, ignorând orice ierarhie. Simțea că doar trecând prin acest ceremonial, putea să își câștige dreptul de a